

واکاوی و تحلیل تعیین‌کننده‌های روانشناختی اعتیاد مجازی: فراتحلیلی از تحقیقات موجود

پریسا آهنگری نمین^۱، افسانه مظفری^۲، سیدعلی رحمان‌زاده^۳، علی اکبر فرهنگی^۴، نوروز هاشم‌زهی^۵

تاریخ دریافت: ۰۲/۱۱/۱۸، تاریخ تایید: ۰۲/۱۲/۱۲

DOI: ۱۰,۲۲۰۳۴/jcsc.۲۰۲۴,۲۰۲۲۴۷۰,۲۷۲۹

چکیده

امروزه اعتیاد صرفاً محدود به استفاده از مواد مخدر و مشروبات الکلی نمی‌شود، بلکه سایر رفتارهای اعتیادی همچون اعتیاد به فضای مجازی را نیز شامل می‌شود که شایسته تأمل است. اعتیاد مجازی به شکل سوء مدیریت در استفاده از این فناوری و استفاده افراطی و خارج از کنترل تعریف می‌شود که با پیامدهای منفی همراه است. از این رو مطالعات بسیاری در حوزه اعتیاد مجازی به ویژه در سال‌های اخیر صورت گرفته است. اما مسئله اساسی اکثر این مطالعات عدم تسلط بر تمام ابعاد مسئله است. تحقیقات ترکیبی با استفاده از رویکرد فراتحلیل پاسخی به این خلاء می‌باشد. بر این اساس هدف از پژوهش حاضر پژوهش بکارگیری روش فراتحلیل به منظور ترکیب و تحلیل نتایج مطالعات صورت گرفته پیرامون عوامل روانشناختی مؤثر بر اعتیاد مجازی است. بدین منظور ۲۱ سند پژوهشی در زمینه عوامل روانشناختی مؤثر بر اعتیاد مجازی جهت بررسی انتخاب شدند. در فرایند فراتحلیل در گام نخست، مفروضات نداشتن سوگیری انتشار و همگنی مطالعات بررسی شدند که نتایج حاصل بیانگر ناهمگنی در گزارش اندازه اثر در مجموع مطالعات انجام شده بود و از سوی دیگر عدم سوگیری نشر هم مورد تأیید قرار گرفت. در ادامه، ضریب اندازه اثر عوامل روانشناختی مؤثر بر اعتیاد مجازی با به کارگیری نسخه دوم نرم‌افزار CMA۲ ارزیابی شد. یافته‌ها نشان دادند که اندازه اثر ترکیبی عوامل روانشناختی مؤثر بر اعتیاد مجازی معادل ۰,۲۱۶ است که بر حسب نظام تفسیری کوهن در سطح متوسط رو به پائینی ارزیابی شد، به بیانی دیگر می‌توان گفت در مجموع مطالعات تحت بررسی، اعتیاد مجازی در سطح متوسط رو به پائینی متأثر از عوامل روانشناختی می‌باشد. کلیدواژه‌ها: عوامل روانشناختی، اعتیاد مجازی، فراتحلیل، اندازه اثر.

^۱. دانشجوی مقطع دکتری گروه علوم ارتباطات و دانش‌شناسی، واحد علوم و تحقیقات تهران، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

(P.namin49@gmail.com)

^۲. دانشیار و عضو هیأت علمی گروه علوم ارتباطات و دانش‌شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران: (نویسنده مسئول)
dr.afsaneh.mozaffari@gmail.com

^۳. دانشیار و عضو هیأت علمی گروه ارتباطات اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال

(S.A.Rahmanzadeh@iauet.ac.ir)

^۴. استاد و عضو هیأت علمی گروه مدیریت دانشگاه تهران (dr_aafarhangi@yahoo.com)

^۵. استادیار و عضو هیأت علمی گروه علوم اجتماعی و ارتباطات، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شرق (n.hashemzehi@iauet.ac.ir)

مقدمه و طرح مسئله

در دنیای کنونی فضای مجازی به بخشی جدانشدنی از زندگی روزمره تبدیل شده است. تعداد کاربران اینترنت و همچنین ساعات استفاده از اینترنت به طور تصاعدی در میان کاربران افزایش یافته است، زیرا مناسب‌ترین ابزار برای ارتباطات جهانی، منبع اطلاعات و منبع وسیع‌تری برای سرگرمی است (اندرسون و همکاران^۱، ۲۰۱۷). انفجار اطلاعاتی و انقلاب رایانه‌ای و مسأله جهانی شدن از جمله مهمترین تحولات و چالش‌برانگیزترین محورهایی است که جامعه بشری با آن روبرو است. اینترنت و فضای مجازی نه فقط انواع اطلاعات و اخبار را وارد زندگی افراد می‌کند، بلکه هر شخصی توسط همین رسانه می‌تواند دانسته‌های خود را وارد این رسانه جهانی کند. اینترنت به طور عام و شبکه‌های اجتماعی مجازی^۲ به طور خاص به ارتباطات انسانی شکل تازه‌ای بخشیده است. افراد با داشتن اطلاعات ناچیزی درباره استفاده از اینترنت، می‌تواند حضور در دهکده جهانی^۳ را به آسانی درک کنند. امروزه اینترنت و شبکه‌های اجتماعی تأثیر بی‌رقیب خود را در عرصه‌های سیاست، اقتصاد، فرهنگ و به صورت کلی در تغییرات اجتماعی به اثبات رسانده است. گرچه اینترنت از همان روزهای اولیه شکل‌گیری، ابزاری برای برقراری ارتباط بین فردی و بین گروهی بوده، اما طی یک دهه گذشته، شاهد رشد و توسعه شکل جدیدی از تعاملات مجازی در قالب سایت‌ها و پلتفرم‌هایی بوده‌ایم که با فراهم آوردن امکاناتی چون ساختن پروفایل شخصی، توانایی ارسال پیام خصوصی و کامنت، اضافه کردن افراد به لیست دوستان و ... توانسته‌اند، شرایط ارتباط ارزان و سریعی را برای میلیون‌ها نفر در سرتاسر جهان به وجود آورند (نوغانی و چرخ زرین، ۱۳۹۲: ۱۷۴).

شبکه‌های اجتماعی مجازی از جمله پدیده‌هایی است که در سال‌های اخیر بر اثر ادغام فناوری‌های مختلف ارتباطی شکل گرفته است، به طوری که رسانه‌های اجتماعی به یک مهارت جدید و مهم برای همه و حتی کسانی که درک بالایی از فناوری ندارند، تبدیل شده است. شبکه‌های اجتماعی مجازی علاوه بر اینکه مرجع تأمین بسیاری از نیازهای فرهنگی و اجتماعی اعضای خود هستند، این امکان را برای اعضای فراهم می‌کنند که همزمان با انجام سایر فعالیت‌های اجتماعی از طریق رایانه یا تلفن همراه، فعالیت خود را در این جوامع مجازی نیز پیگیری کنند (قاسمی و حسن‌زاده، ۱۳۹۷: ۱۰۰).

با همه محاسنی که استفاده از اینترنت برای زندگی امروزی بشر به همراه دارد، لیکن این فناوری جدید ارتباطی، همچون یک شمشیر دولبه می‌تواند زیان‌ها و مشکلاتی نیز داشته باشد، به بیانی دیگر با وجود همه کارکردهای مثبت اینترنت و شبکه‌های اجتماعی باید گفت، اینترنت به خودی خود ابزاری بی‌طرف و خنثی است. اما اینکه اکنون مردم چگونه از آن استفاده می‌کنند، تعیین‌کننده است، به نحوی که اگر استفاده مناسب و مثبت باشد، در جهت توسعه تکنولوژیک جامعه حرکت خواهد کرد، وگرنه مشکلات عمده‌ای را برای جامعه و افراد آن بوجود می‌آورد (معیدفر و همکاران، ۱۳۸۴: ۱۸). در واقع جاذبه‌های موجود در شبکه‌های مجازی ممکن است به استفاده بیش از حد از آن بیانجامد، فرایندی که به ایجاد آسیب اعتیاد به اینترنت^۴ منجر خواهد شد (فریبرز و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۱۸). اعتیاد به اینترنت معمولاً به عنوان حالتی توصیف می‌شود که در آن فرد

^۱. Anderson et al

^۲. Virtual social networks

^۳. Global Village

^۴. Internet addiction

کنترل استفاده از اینترنت را از دست داده و به استفاده بیش از حد از اینترنت ادامه می دهد تا جایی که پیامدهای مشکل آفرینی را تجربه می کند که بر زندگی تأثیر منفی می گذارد (یانگ و دی ابرو^۱، ۲۰۱۰). شبکه جهانی اینترنت یک شبکه اطلاع رسانی سریع با منابع بی شمار است که استفاده نادرست و بیش از حد از آن در بین برخی افراد و غرق شدن در دنیای رایانه و جداسدن از دنیای واقعی، فواید اینترنت را به آسیب تبدیل می کند. استفاده نادرست از این ابزار در میان کاربران، در جوامع پیشرفته چنان گسترش یافته که از آن به عنوان یک بیماری و اعتیاد مدرن^۲ نام می برند و محصول عصر ارتباطات و انقلاب رایانه ای است. در دهه های اخیر، استفاده از فضای مجازی به میزان زیادی افزایش یافته است و اعتیاد به فضای مجازی به یک مسئله جدی بهداشت عمومی در سراسر جهان تبدیل شده است (حاسن و همکاران^۳، ۲۰۲۰). اعتیاد مجازی موضوع رو به رشد عصر اطلاعات است. وجود گوشی های هوشمند و اتصال به شبکه جهانی اینترنت به عنوان یک فناوری جدید در زندگی انسان امروزی خصوصاً برای نسل جدید، امری ضروری و مهم تلقی می شود و با توجه به جهان شمولی این پدیده، چه بپذیریم و چه آنرا انکار کنیم، در هر جامعه ای اتفاق می افتد. چنان که در جوامع صنعتی امروزه استفاده مرضی از اینترنت و فضای مجازی پدیده جدیدی است که به عنوان مسأله و معضل اجتماعی مطرح شده و این کشورها هزینه های سنگینی را متحمل می شوند تا آثار منفی استفاده از اینترنت را کاهش دهند (معدفر و همکاران، ۱۳۸۴:۳). اعتیاد به اینترنت با مشکلات روانی و بین فردی مانند ناتوانی در برقراری ارتباط با افراد دیگر، از دست دادن کنترل بر رفتار خود، کناره گیری از فعالیت های اجتماعی، مشکل در حفظ برنامه زمانی منظم و اختلال در خواب و کاهش خواب، ارتباط معنی داری دارد (الام و همکاران^۴، ۲۰۱۴). همچنین مواردی نظیر تحریک پذیری و پریشانی بخصوص زمانی که فرد نمی تواند آنلاین باشد، استفاده سرسختانه علیرغم آگاهی از پیامدهای منفی، استفاده از اینترنت برای فرار از مشکلات یا تسکین روحیه منفی، از دست دادن علاقه به سایر فعالیت هایی که قبلاً به عنوان سرگرمی تلقی می شدند به عنوان علائم استفاده بیمارگونه از فضای مجازی یاد شده است (جو و همکاران^۵، ۲۰۱۹؛ ماریانو و همکاران^۶، ۲۰۲۲).

در ژانویه ۲۰۲۱، تعداد کاربران اینترنت در جهان ۴٫۹ میلیارد تخمین زده شد و پیش بینی می شود این تعداد تا سال ۲۰۲۵ به ۵٫۶ میلیارد برسد (اندومبا و همکاران^۷، ۲۰۲۲). ایران هم یکی از کشورهایی است که ضرایب نفوذ اینترنت و شبکه های اجتماعی مجازی در آن به سرعت در حال افزایش بوده است، به نحوی که طبق آمارهای موجود ضریب نفوذ اینترنت در سطح کشور و در بین اقشار مختلف ۶۱٪ و در بین جوانان بالای ۹۰٪ است، این در حالی است که به طور متوسط، نصف مدت زمان استفاده از اینترنت در بین کاربران ایرانی، صرف شبکه های اجتماعی مجازی می شود (عبداللهی، ۱۳۹۹:۱۳۱).

در همین راستا باید گفت پیرامون ارتباط اعتیاد مجازی و عوامل مرتبط به آن، مطالعات متعددی در ایران انجام پذیرفته که نتایج متفاوت یا در برخی موارد یافته های متناقضی را ارائه کرده اند. هرچند هر یک از این مطالعات و پژوهش ها می توانند در

^۱. Young, & De Abreu

^۲. Modern addiction

^۳. Hassen et al

^۴. Alam et al.

^۵. Jo et al

^۶. Marciano et al

^۷. Endomba

توصیف وضع موجود راهگشا باشند، اما با توجه به محدود بودن موضوع و قلمرو زمانی و مکانی هر پژوهشی و همچنین محدودیت در روش‌های گردآوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها، نمی‌تواند نشانگر تصویر کلی و جامعی از عوامل مؤثر بر اعتیاد مجازی باشد. به بیانی دیگر از آنجا که پژوهش‌های صورت گرفته دارای ملاحظات و محدودیت‌های مکانی و زمانی بوده، نمی‌تواند به تنهایی بیانگر تعیین‌کننده‌های روانی اعتیاد مجازی در سطح کل مطالعات انجام شده در سطح کشور باشد به ویژه اینکه، این تحقیقات با نگرش‌های مختلفی نیز ممکن است همراه باشد، فلذا نیاز به ارزیابی و تحلیل کلی از طریق بررسی مجموعه‌ای از پژوهش‌های صورت گرفته در این زمینه احساس می‌شود. فراتحلیل پژوهش‌های صورت گرفته موجب یکپارچه شدن نتایج تحقیقات انجام و یافتن خلاءهای تحقیقاتی در این حوزه و نیز رویکرد جامع‌تر در این حوزه می‌گردد. بدین خاطر هدف اصلی این پژوهش، فراتحلیل مطالعات موجود پیرامون تعیین‌کننده‌های روانشناختی اعتیاد مجازی می‌باشد و در ادامه بدنبال ترکیب و مقایسه نتایج و یافته‌های آماری پژوهش‌های انجام شده جهت رسیدن به نتیجه‌ای منسجم از میان نتایج پراکنده مطالعات با به کارگیری روش فراتحلیل می‌باشد. گفتنی است مطالعات و پژوهش‌های فراتحلیل محور، امکان درک نقایص و کاستی‌های حوزه پژوهش و ارائه چشم‌اندازی جامع‌تر از یافته‌های علمی در قالب مفاهیم و اندازه‌های آماری را فراهم می‌سازند. قابل ذکر است، مهم‌ترین سؤالات این پژوهش به شرح ذیل می‌باشد؛

- عمده‌ترین تحقیقات انجام شده در ایران در ارتباط با تعیین‌کننده‌های روانشناختی اعتیاد مجازی کدامند؟
- همگنی یا ناهمگنی مطالعات صورت گرفته به چه صورت است؟
- در مجموع مطالعات مورد بررسی، کدامیک از عوامل بیشترین تأثیر را بر وابستگی به فضای مجازی داشته‌اند؟
- شدت و جهت اثر هر یک از عوامل روانی بر اعتیاد مجازی در مجموع مطالعات چه‌طور می‌باشد؟

مبانی نظری

در حوزه عوامل مؤثر بر اعتیاد مجازی صاحب‌نظران رشته‌های مختلف روی عوامل مختلفی کار کردند، در این پژوهش با توجه به اینکه هدف فراتحلیل تعیین‌کننده‌های روانشناختی می‌باشد، لذا نظریات حوزه روانشناسی مورد بررسی قرار گرفته است.

دیدگاه دیویس

دیویس^۱ که برای اولین بار مدل رفتاری-شناختی آسیب‌شناسی استفاده از اینترنت را مطرح کرده است، معتقد است استفاده اجباری از اینترنت و وابستگی شدید به آن، نتیجه الگوهای رفتاری یا شناختی پیچیده‌ای است که پیرامون استفاده روزانه از اینترنت شکل می‌گیرد و منجر به پیدایش چنین رفتاری می‌شود که یا پاسخ‌های ناسازگارانه را حفظ می‌کند و یا شدت می‌بخشد. دیویس بین استفاده آسیب‌گونه خاص و استفاده آسیب‌گونه کلی از اینترنت و فضای مجازی تمایز قائل است. استفاده آسیب‌گونه خاص از اینترنت به شرایطی باز می‌گردد که افراد به طور افراطی از اینترنت برای اهداف خاصی نظیر قمار استفاده می‌کنند. این نوع استفاده هدفمند است و تمایل به محتویات خاص دارد، در حالی که استفاده کلی آسیب‌گونه

^۱. Davis

از اینترنت، شامل فعالیت‌های کلی ائتلاف وقت در اینترنت است، مانند به سرعت چت کردن، ایمیل کردن و سر زدن به وبسایت‌های مختلف. از نکات عمده تفاوت کاربران وابسته با سایرین این است که بیشتر از کاربردهای متقابلی مانند چت، بازی و خرید استفاده می‌کنند، اما به نظر می‌رسد افرادی که به اینترنت وابسته نیستند، بیشتر از کاربری‌های انحصاری آن مانند فرستادن ایمیل و جستجوی اطلاعات بهره می‌برند (نیازی و همکاران، ۱۳۹۶: ۳۱).

دیدگاه جان گروهل

از نظر گروهل^۱ استفاده افراطی از اینترنت، به هیچ وجه اختلال منحصر به فرد و جدیدی نیست، بلکه شیوه متفاوتی برای برخورد با فشارها و تنش‌های موجود در زندگی است. بی‌تردید تعداد زیادی از مردم مشکل آنلاین بودن طولانی مدت را دارند، اما از سوی دیگر، بعضی از افراد نیز زمان زیادی را صرف خواندن کتاب، تماشای تلویزیون، کار کردن و غفلت از خانواده، روابط دوستانه و فعالیت‌های اجتماعی می‌کنند، آیا ما اعتیاد به کتاب، تلویزیون و کار را به عنوان بیماری روحی طبقه‌بندی می‌کنیم؟ از نظر گروهل، برخی از محققان و روانشناسان سلامت با یک طبقه‌بندی شناختی جدید می‌خواهند به هر چیز برجسته بزنند و آن را بالقوه مضر ببینند. اما این کار بیشتر از آنکه به افراد کمک کند، برای آنان زیان بار است. شاید بیشتر افرادی که فکر می‌کنند به اینترنت معتاد هستند، می‌خواهند از مشکلات خود فرار کنند. این مشکل می‌تواند یک بیماری روانی، افسردگی یا اضطراب باشد. هیچ تفاوتی میان روشن کردن تلویزیون به دلیل عدم تمایل به صحبت با همسر یا بیرون رفتن از خانه و گردش با دوستان به منظور فرار از خانه، با استفاده از اینترنت وجود ندارد، تنها تفاوت در شیوه عمل است. تعداد کمی از افراد که بدون هیچ مشکلی، وقتشان را صرف اینترنت می‌کنند، ممکن است به دلیل استفاده بیش از حد و سواس گونه آسیب ببینند. بنابراین، این فناوری نیست که مهم و اعتیادآور است، بلکه رفتار است که اهمیت دارد و به آسانی با روش‌های روان درمانی و روانشناختی قابل درمان است (نیازی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۸).

مطابق با دیدگاه گروهل، ما نمی‌توانیم بر پایه مطالعات موردی، نتایج عاقلانه و تعمیم‌پذیری در مورد میلیون‌ها فرد آنلاین داشته باشیم. پس اینکه فردی زمان زیادی را آنلاین می‌گذراند، بدون در نظر گرفتن این زمینه‌ها مهم و مفید نخواهد بود. گروهل معتقد است گرچه افراد بیشتر وقتشان را برای کار با اینترنت صرف می‌کنند، در واقع صرف این زمان برای انجام کنش‌های متقابل اجتماعی است، آنچه اینترنت را به پدیده‌ای اعتیادآور تبدیل می‌کند، نوع جامعه‌پذیری افراد است.

نظریه وابستگی بال روکیچ و دی فلور

نظریه وابستگی^۲ را بال روکیچ و ملوین دی‌فلور^۳ مطرح کردند و این نظریه حاکی از آن است که افراد وابستگی‌های متفاوتی به رسانه‌ها دارند و این وابستگی‌ها از شخصی به شخص دیگر، از گروهی به گروه دیگر و از فرهنگی به فرهنگ دیگر متفاوت است. بال روکیچ و دی‌فلور استدلال می‌کنند که به طور خاص در جامعه جدید شهری صنعتی، مخاطبان به اطلاعات رسانه‌های جمعی وابستگی بسیاری دارند. در جامعه توسعه یافته جدید، بسیاری از اعمال زندگی و تجارت، مستلزم دستیابی به اطلاعات تازه و قابل اعتماد است. این نظریه بر رابطه سه گانه رسانه‌ها، مخاطبان و جامعه تأکید دارد. در هر یک از این سه

^۱ . Grohel

^۲ . Dependency theory

^۳ . Ball Rokeach and Melvin Defleur

واحد (جامعه، رسانه و مخاطبان) عواملی در افزایش و یا کاهش میزان وابستگی رسانه‌ها دخالت می‌کنند. یک عنصر مهم در جامعه، میزان بی‌نظمی، تضاد و تغییرات است. هنگامی که تغییر زیادی در جامعه وجود داشته باشد، عدم اطمینان در همه مردم نیز افزایش خواهد یافت. در چنین زمانه‌ای، وابستگی مردم به اطلاعات رسانه‌ها زیاد است. خود نظام‌های رسانه‌ای از نظر تعداد و محوریت ارائه کارکردهای اطلاعاتی تفاوت دارند. هر چه در یک جامعه، رسانه‌ها کارکردهای بیشتری ارائه کنند، وابستگی به رسانه‌ها در آن جامعه بیشتر خواهد شد. همچنین هر چه اهمیت یا نقش محوری برخی از کارکردها در روان کردن جامعه بیشتر باشد، وابستگی به رسانه‌ها بیشتر است. از نظر دی‌فلور و بال روکیچ، هر چه جوامع و فناوری رسانه پیچیده‌تر شود، کارکردهای منحصر بفرد رسانه‌ها بیشتر و بیشتر می‌شود و سرانجام درجه وابستگی به اطلاعات رسانه‌ها در میان مخاطبان تفاوت می‌کند (تاجی و وردی‌نژاد، ۱۳۹۲: ۶۳).

بال روکیچ و دی‌فلور استدلال می‌کنند که روابط سه‌گانه بین رسانه‌ها، مخاطبان و جامعه دارای تأثیرات شناختی، عاطفی و رفتاری بر روی مخاطبان است. اولین پیامد تأثیر رسانه‌ها ایجاد ابهام در مخاطبان و سپس رفع ابهام است. ابهام ناشی از برخورد اطلاعات متناقض با یکدیگر است. در هنگام حوادث غیرمنتظره، مردم پیام‌های متناقضی از رسانه‌ها دریافت می‌کنند، ولی نمی‌دانند چگونه آنرا تفسیر کنند و بر اثر این فشار، رسانه‌ها در مرحله بعد با اطلاعات کامل‌تر این ابهام را برطرف می‌کنند. رسانه‌ها از این طریق منبع مهم اطلاعاتی برای مردم در شناخت از محیط پیرامون هستند. دی‌فلور معتقد است رسانه‌ها واقعیت‌های معینی را در اختیار مخاطبان خود قرار می‌دهند، به این معنی که مخاطبان از بین واقعیت‌های گسترده تنها متوجه آنهایی می‌شوند که رسانه‌ها به آنها پرداختند. در نهایت تأثیر رسانه‌ها بر روی ارزش‌های مخاطبان است که مطلوبیت نهایی وضعیت موجود را نشان می‌دهند و به صورتی غیرمستقیم سبب تسریع در پالایش و وضوح ارزش‌ها میان مخاطبان می‌شوند. دومین تأثیر رسانه‌ها بر مخاطبان تأثیر عاطفی است که در ابتدای تأثیر، سبب منفعل شدن افراد و افزایش نفوذپذیری در آنان می‌شود. دی‌فلور استدلال می‌کند که رویارویی بلندمدت مخاطبان با محتوای خشونت‌بار و یا دارای برخوردهای کلامی رسانه‌ها، بی‌حسی یا تأثیرپذیری را به دنبال دارد و بی‌عاطفگی و فقدان علاقه برای کمک به دیگران را سبب می‌شود. پیامد دیگر تأثیرات عاطفی رسانه‌ها بی‌خوشی حاصل از ضعف روابط اجتماعی می‌باشد و علت اصلی آن عدم وجود اطلاعات صحیح درباره گروه‌ها و دسته‌جاتی است که مردم به آنها تعلق دارند. رسانه‌ها تأثیرات رفتاری بر مخاطبان می‌گذارند و این کار را با فعال ساختن یا منفعل کردن مخاطبان و ایجاد انگیزش‌های جدید محقق ساخته و با مهم جلوه دادن بعضی از امور، سبب ترغیب مخاطبان به انجام آن می‌شوند و یا برعکس موجب انفعال آنها در برخورد با آن مسئله می‌شوند. هر چه رسانه‌ها در جامعه‌ای این کارکردها را بیشتر ارائه کنند وابستگی به رسانه در آن جامعه بیشتر می‌شود. همچنین هر چقدر اهمیت یا نقش محوری برخی از این کارکردها در ساحت روان‌کنشگران جامعه بیشتر باشد، وابستگی به رسانه‌ها در آن جامعه بیشتر خواهد بود (نیازی و همکاران، ۱۳۹۶: ۲۰).

روش‌شناسی

پژوهش حاضر از نوع فراتحلیل بوده است. روش اجرای فراتحلیل در پژوهش حاضر، شامل مراحل زیر می‌باشد:

مرحله اول، تعریف موضوع پژوهش. موضوع پژوهش حاضر عوامل روانشناختی مرتبط با اعتیاد مجازی با استفاده از رویکرد فراتحلیل است.

مرحله دوم، جمع آوری نظام مند مطالعات انجام شده در زمینه موضوع مدنظر. در این مرحله، مطالعات پیشین در زمینه موضوع مورد مطالعه گردآوری شد. بنابراین، جامعه آماری این پژوهش را کلیه پژوهش‌های انجام شده در ایران در زمینه اعتیاد مجازی و عوامل روانشناختی مرتبط به آن تا پایان پائیز سال ۱۴۰۱ تشکیل می‌دادند که در یکی از پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی (SID)، پایگاه مجلات تخصصی نور (Noormags)، بانک اطلاعات نشریات کشور (Magiran)، پایگاه مرکز اسناد و مدارک علمی ایران (IranDoc) و غیره نمایه شده باشند. این تعداد تا قبل از مرحله غربال مطالعات، ۲۸ مطالعه را شامل می‌شود.

مرحله سوم، غربال مطالعات و گزینش مطالعات مورد استفاده و مناسب. جهت غربال‌گیری و نمونه‌گیری از جامعه یادشده، ۲۱ سند پژوهشی که دارای شرایط و ملاک‌های انتخاب بودند، گزینش شدند؛ شایان ذکر است در پژوهش حاضر و به منظور نمونه‌گیری از بین تحقیقات موجود دست به انتخاب و غربالگری زده شد که این انتخاب و غربالگری بر اساس یک‌سری معیارهایی انجام شده است. در واقع معیارهای درون گنجی مطالعات و تحقیقات تحت بررسی در پژوهش حاضر عبارتند از؛

- مشخص بودن قلمرو موضوعی: باید حتماً در یافته‌های پژوهشی می‌بایست یافته آماری مرتبط به عامل روانشناختی مؤثر بر اعتیاد مجازی آمده باشد، حال بررسی این موضوع، می‌توان مهمترین هدف یک پژوهش باشد یا یکی از اهداف فرعی آن.

- مشخص بودن قلمرو مکانی: در پژوهش حاضر صرفاً اسناد پژوهشی مورد بررسی قرار می‌گیرند که در ایران انجام شده باشند.

- مشخص بودن قلمرو روشی: از آنجا که تمرکز فراتحلیل بر تحقیقات کمی باشد، لذا یکی از اصلی‌ترین معیارها برای انتخاب یک مطالعه این است که آن تحقیق کمی باشد.

- معتبر بودن پژوهش: از آنجا که اعتبار یافته‌های یک پژوهش مبتنی بر روش فراتحلیل، به مطالعات تحت بررسی آن مربوط می‌شود، لذا مطالعاتی انتخاب شده است که به نحوی از اعتبار آنها اطمینان حاصل شده باشد که بدین منظور محقق معیارهایی مثل گزارش اعتبار و پایایی در متن اسناد را مدنظر قرار داده است، علاوه بر این سعی شده است در انتخاب مقالات، صرفاً مقاله علمی-پژوهشی انتخاب شوند و از انتخاب و گزینش مقالات همایشی و کنفرانسی که معمولاً داوری سخت‌گیرانه ندارند اجتناب شده است.

- مشخص بودن یافته‌های آماری در متن سند پژوهشی: به منظور انتخاب یک مطالعه برای فراتحلیل باید؛ اولاً) یافته آماری به صورت دقیق، درست و با رعایت پیش‌فرض‌های آزمون‌های آماری گزارش شده باشد و ثانیاً) این یافته‌ها متناسب با معیارهای ورودی نرم افزار به منظور گزارش اندازه اثر باشد. به عنوان مثال در تحقیقات همبستگی، لازم است در مطالعات تحت بررسی، ضریب همبستگی و حجم نمونه گزارش شده باشد.

لذا همانطور که گفته شد، از آنجا که مطالعات موجود در حوزه عوامل روانشناختی مؤثر بر اعتیاد مجازی بر اساس معیارهای فوق‌الذکر گزینش شده‌اند، لذا می‌توان گفت در پژوهش حاضر از شیوه نمونه‌گیری هدفمند استفاده شده است که بر مبنای این شیوه نمونه‌گیری، ۲۱ سند پژوهشی انتخاب شدند.

مرحله چهارم، گردآوری اطلاعات لازم از هر یک از مطالعات. فهرست اطلاعاتی که از مطالعات مذکور استخراج شده است شامل موارد زیر است:

۱- اطلاعات عمومی شامل: نام نویسنده(ها)، سال انتشار، جامعه آماری؛ ۲- اطلاعات مربوط به متغیرهای پژوهش، شامل ضریب همبستگی رابطه بین دو متغیر عامل روانشناختی و اعتیاد مجازی؛ ۳- حجم نمونه و شیوه نمونه‌گیری. در این مرحله، علاوه بر گردآوری، داده‌های هر یک از مطالعات کدبندی شده و برای مرحله بعدی در نرم افزار *CMA* وارد گردید. مرحله پنجم، محاسبه اندازه اثر روش اصلی فراتحلیل مبتنی بر ترکیب نتایج است که معمولاً پس از تبدیل داده‌ها به شاخص *r* و برآورد اندازه اثر، مورد استفاده قرار می‌گیرد. گفتنی است، در این فراتحلیل، داده‌های پژوهشی با استفاده از رویکرد هانتر و اشمیت به شاخص *r* تبدیل شد. برای تحلیل داده‌ها ابتدا، مفروضات فراتحلیل بررسی گردید، به نحوی که به کمک نمودار کیفی و همبستگی رتبه‌ای بگ و مزومدار و روش رگرسیون ایگر به بررسی خطای انتشار و با آزمون *Q* به بررسی ناهمگونی مطالعات پرداخته شد. سپس، با توجه به ناهمگونی بین مطالعات استفاده شده از مدل اثرات تصادفی برای ترکیب نتایج و رسیدن به اندازه اثر استفاده شد. در محاسبات این مدل، تغییرات مؤلفه در بین مطالعات نیز در نظر گرفته می‌شود. بنابراین، می‌توان گفت نتایج حاصل از مدل با اثرات تصادفی در شرایط ناهمگونی قابلیت تعمیم بیشتر نسبت به مدل با اثرات ثابت دارد. برای تفسیر نتایج، از نظام تفسیری کوهن بهره گرفته شده است. جدول شماره (۱) حاوی ۲۱ مطالعه‌ای که پس از غربالگری انتخاب شده‌اند و در واقع مطالعات مورد بررسی پژوهش حاضر می‌باشند.

جدول (۱): پیشینه مطالعات مرتبط

عنوان اثر	محقق و سال	جامعه آماری	حجم نمونه	شیوه نمونه‌گیری
بررسی جامعه شناختی رابطه اعتیاد به شبکه‌های اجتماعی مجازی و طلاق عاطفی در خانواده‌های تهرانی	فریبرز و همکاران (۱۳۹۹)	ساکنان شهر تهران	۴۰۳	خوشه‌ای دو مرحله‌ای
بررسی عوامل مؤثر اعتیاد جوانان به اینترنت و پیامدهای آن	ستارزاده (۱۳۸۶)	جوانان شهر ساری	۱۵۰	تصادفی
بررسی رابطه اعتیاد به اینترنت و سلامت روانی	تاجی و وردی نژاد (۱۳۹۲)	دانشجویان دانشگاه علامه طباطبایی	۳۶۸	تصادفی سیستماتیک
پیش بینی اعتیاد به فضای مجازی و گرایش به رفتارهای پرخطر بر اساس خودتنظیم عاطفی	قدم پور و همکاران (۱۳۹۸)	دانش آموزان دبیرستانی تهران	۱۵۰	خوشه‌ای
آسیب شناسی اعتیاد به اینترنت	ملک احمدی و جعفریان (۱۳۹۰)	جوانان شهر شاهین شهر اصفهان	۱۷۰	سهمیه‌ای
اعتیاد اینترنتی و عوامل مؤثر بر آن	مقصودی و تندولی (۱۳۹۳)	دانش آموزان دختر دبیرستانهای کرمان	۲۰۵	تصادفی سیستماتیک
ارتباط حمایت اجتماعی ادراک شده و احساس تنهایی اجتماعی-عاطفی با اعتیاد به اینترنت در جامعه دانشجویی	بیرامی و همکاران (۱۳۹۳)	دانشجویان دانشگاه تبریز	۱۷۳	خوشه‌ای چندمرحله‌ای
رابطه هویت و هیجان خواهی با اعتیاد اینترنتی	سلطانی و همکاران (۱۳۸۹)	جوانان شهر کرمان	۲۸۰	خوشه‌ای چندمرحله‌ای
ارتباط بین افسردگی و اعتیاد اینترنتی با میانجی‌گری ناگویی هیجانی	عقبانی و همکاران	دانشجویان دانشگاه آزاد	۳۱۴	تصادفی خوشه‌ای

عنوان اثر	محقق و سال	جامعه آماری	حجم نمونه	شیوه نمونه گیری
	(۱۳۹۷)	اسلامی واحد کرج		
نقش شفقت خود و حمایت اجتماعی ادراک شده در پیش بینی اعتیاد اینترنتی	شهبازی نژاد و همکاران (۱۳۹۶)	دانشجویان دانشگاه تهران	۱۲۰	خوشه‌ای چندمرحله‌ای
رابطه آسیب نوپدید اعتیاد اینترنتی و احساس تنهایی	مرادی امین و جمشیدی (۱۳۹۳)	دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان	۱۵۰	خوشه‌ای چندمرحله‌ای
بررسی ارتباط بین اعتیاد به اینترنت با علایم اضطراب در تعاملات اجتماعی و سبک‌های مقابله‌ای	سلطانی و بقائی فرد (۱۳۹۹)	دانشجویان پزشکی علوم پزشکی شیراز	۱۲۰	در دسترس
ارتباط اعتیاد به اینترنت با اضطراب در تیپ‌های شخصیتی نوع A و B	سپهریان و جوکار (۱۳۹۱)	دانشجویان دانشگاه‌های ارومیه	۳۳۰	خوشه‌ای
رابطه احساس تنهایی با اعتیاد به اینترنت	رضایی‌نیا و سوخته‌زاده (۱۳۹۵)	دانشجویان دانشگاه پیام نور اهواز	۱۲۰	گلوله برفی
هیجان‌خواهی و وابستگی نوجوانان به اینترنت	خانجانی و اکبری (۱۳۹۱)	دانش آموزان دبیرستانی تبریز	۳۸۴	خوشه‌ای چندمرحله‌ای
طراحی و آزمون الگوی علی رابطه اعتیاد به اینترنت با خودتنظیمی هیجانی، حساسیت به طرد و خودافشایی برخط با میانجی‌گری اضطراب اجتماعی	میکائیلی و حبیبی (۱۳۹۵)	دانشجویان دانشگاه محقق اردبیلی	۳۷۰	خوشه‌ای
بررسی نقش عملکرد خانواده، احساس تنهایی و عزت نفس در اعتیاد نوجوانان به اینترنت	عیسی‌زادگان و همکاران (۱۳۹۶)	دانش آموزان دبیرستانی ارومیه	۳۹۰	خوشه‌ای چندمرحله‌ای
پیش‌بینی اعتیاد به اینترنت بر اساس هیجان‌خواهی و سبک‌های هویت در دانش‌آموزان	غیبی و زارعی (۱۳۹۷)	دانش آموزان دبیرستانی خوی	۲۰۰	در دسترس
پیش بینی اعتیاد به اینترنت بر اساس افسردگی و هیجان‌خواهی	داراسیان سلماسی و رضاخانی (۱۳۹۷)	دختران دانش آموز شهر تهران	۲۴۰	خوشه‌ای چندمرحله‌ای
ارائه مدلی برای موفقیت تحصیلی دانشجویان بر اساس اعتیاد به اینترنت، ویژگی‌های شخصیت، خودکارآمدی و هوش معنوی	رحمتی (۱۳۹۷)	دانشجویان علوم پزشکی جندی شاپور اهواز	۲۲۵	خوشه‌ای چندمرحله‌ای
بررسی رابطه بین سرمایه روانشناختی و تاب‌آوری تحصیلی با اعتیاد به اینترنت دانشجویان	گنجی و توکلی (۱۳۹۷)	دانشجویان دانشگاه پیام نور شهرکرد	۲۰۰	خوشه‌ای

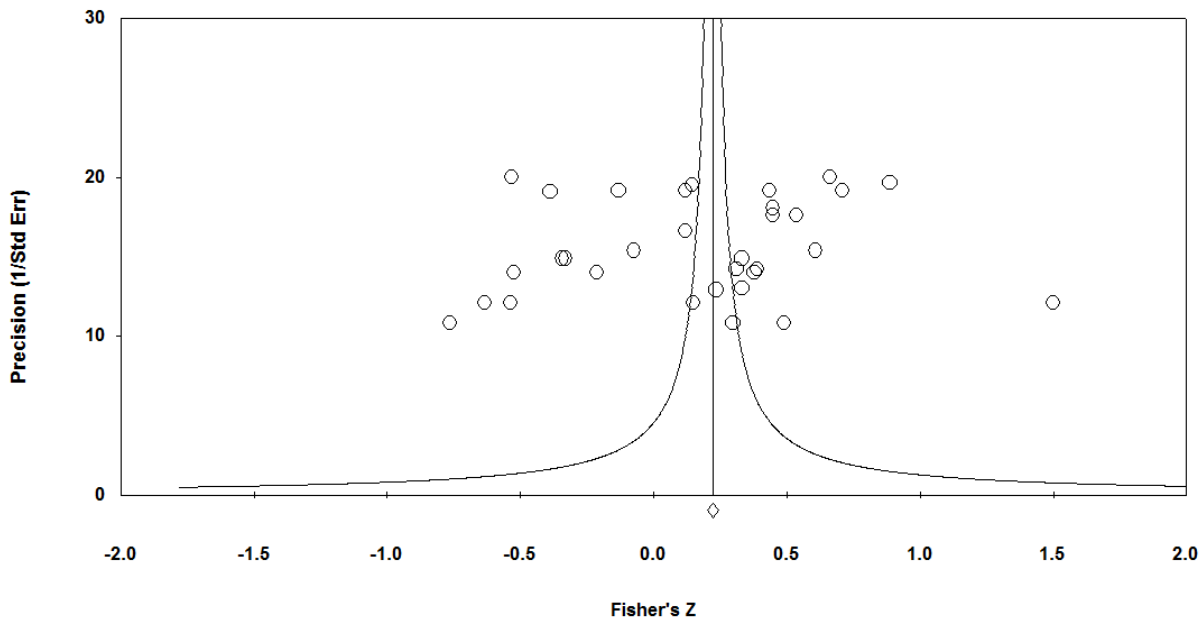
بررسی مفروضات اولیه

در گام نخست مطالعات مبتنی بر فراتحلیل، می‌بایست به بررسی مهمترین ملاحظات این روش پژوهشی، یعنی بررسی سوگیری انتشار و همگن بودن پژوهش‌های صورت گرفته پرداخته شود.

بررسی مفروضه خطای انتشار

یکی از مفروضات اصلی فراتحلیل، مفروضه خطای انتشار می‌باشد که ناشی از انتشار پژوهش‌های چاپ شده و عدم انتشار پژوهش‌های چاپ نشده و انواع خطاها می‌باشد. از جمله مشکلاتی که موجب مخدوش شدن اعتبار نتایج فرا تحلیل می‌شود عدم دسترسی محقق به تمام مطالعاتی است که در فاصله زمانی خاص در موضوع مورد بررسی انجام شده‌اند. یکی از رایج‌ترین روش‌ها به منظور بررسی خطای انتشار، نمودار کیفی می‌باشد. نمودار کیفی مطالعات گردآوری شده به منظور بررسی خطای انتشار در قسمت زیر ارائه گردیده است؛

Funnel Plot of Precision by Fisher's Z

نمودار (۱): نمودار کیفی به منظور بررسی خطای انتشار

نتایج حاصل از نمودار کیفی وارونه تقریباً تداعی کننده تقارن نسبی مطالعات انجام شده می باشد اما قضاوت صریحی در این مورد نمی توان انجام داد و می بایست برای این منظور از آزمون های آماری مربوطه (روش رگرسیونی خطی اگر و آزمون همبستگی بگ و مزومدار) استفاده شود در این روش فرض صفر (H_0) بیانگر تقارن بودن نمودار و عدم سوگیری انتشار می باشد و فرض خلاف (H_1) بیانگر عدم تقارن نمودار کیفی و سوگیری انتشار دارد. نتایج حاصل از بررسی روش های همبستگی بگ و مزومدار و رگرسیون ایگر، به منظور بررسی سوگیری انتشار به شرح جدول (۲) می باشد؛

جدول (۲) نتایج حاصل از بررسی روش همبستگی رتبه ای بگ و مزومدار و روش رگرسیون ایگر

شاخص آماری	آماره آزمون	سطح معنی داری (P-Value)
همبستگی رتبه ای بگ و مزومدار	۱,۶۴۵	۰,۰۹۹
رگرسیون ایگر	۱,۱۳۶	۰,۲۶۴

بر طبق اطلاعات جدول شماره (۲) همانطور که ملاحظه می شود، سطح معناداری برای هر دو آزمون همبستگی رتبه ای بگ و مزومدار و روش رگرسیون ایگر بزرگتر از ۰,۰۵ می باشد و بیانگر این مطلب است که فرض صفر مبنی بر عدم سوگیری انتشار تأیید می گردد.

بررسی مفروضه همگنی مطالعات انجام شده

یکی دیگر از مفروضات اصلی فراتحلیل، آزمون همگنی مطالعات می باشد که به منظور بررسی این مفروضه از آزمون Q و شاخص مجذور I استفاده شده است. که نتایج حاصل از آن در جدول شماره (۳) ارائه شده است.

جدول شماره (۳) نتایج حاصل از بررسی همگنی مطالعات

شاخص آماری	مقدار آزمون (Q)	درجه آزادی (Df)	سطح معنی داری (P -Value)	I^2 -Squared
نتایج	۱۹۲۰,۴۴۸	۳۳	۰,۰۰۱	۹۸,۲۸۲

با توجه به نتایج حاصل از آزمون ($Q = 1920,448, P < 0,01$)، با اطمینان ۹۹٪ فرض صفر مبنی بر همگن بودن مطالعات انجام شده رد گردیده و فرض ناهمگونی میان پژوهش‌ها تأیید می‌شود. به بیانی دیگر، معنادار بودن شاخص Q نشان دهنده وجود ناهمگنی در اندازه اثر پژوهش‌های اولیه است، اما از آنجا که این شاخص به افزایش تعداد اندازه اثر حساس بوده و با افزایش تعداد اندازه اثر توان این آزمون برای رد همگنی بالا می‌رود، مجذور I شاخص دیگری است که به همین منظور مورد استفاده قرار می‌گیرد. ضریب مجذور I دارای مقداری از صفر تا ۱۰۰٪ است و در واقع، مقدار ناهمگنی را به صورت درصد نشان می‌دهد. هرچه مقدار این ضریب به ۱۰۰ درصد نزدیکتر باشد، نشان دهنده ناهمگنی بیشتر اندازه اثر پژوهش‌های است. نتایج حاصل از ضریب مجذور I مؤید این مطلب است که حدوداً ۹۸٪ از تغییرات کل مطالعات به ناهمگنی آنها مربوط می‌باشد. لذا، تلفیق آنها با مدل آثار ثابت موجه نیست و باید از مدل آثار تصادفی به منظور ترکیب نتایج استفاده کرد. با توجه به اینکه پس از بررسی مفروضات فرا تحلیل این نتیجه حاصل شده است که باید از مدل اثر تصادفی به منظور ترکیب نتایج جهت گزارش اندازه اثر استفاده شود، لذا در جدول شماره (۴) گزارش اندازه اثر مطالعات انجام شده در مدل تصادفی ارائه شده است.

جدول (۴): نتایج حاصل از اندازه اثر مطالعات تعیین کنندگان اجتماعی اعتیاد مجازی

گزارش آماری					نوع اثر	متغیر	عوامل روانشناختی
Sig	Z	Upper limit	Lower limit	Effect size			
۰,۰۰۱	۱۴,۱۵۵	۰,۴۸۷	۰,۳۸۲	۰,۴۳۶	تصادفی	افسردگی	
۰,۰۰۱	۱۲,۷۷۲	۰,۴۷۶	۰,۳۶۲	۰,۴۲۱	تصادفی	اضطراب	
۰,۰۰۱	۱۲,۲۶۱	۰,۵۴۳	۰,۴۱۴	۰,۴۸۱	تصادفی	از خودبیگانگی	
۰,۰۰۱	-۵,۱۰۸	-۰,۲۰۸	-۰,۴۴۲	-۰,۳۳۰	ثابت	برونگرایی	
۰,۰۰۱	-۱۷,۴۵۳	-۰,۷۵۶	-۰,۶۵۷	-۰,۷۱۰	ثابت	عزت نفس	
۰,۰۲۱	۲,۳۱۰	۰,۲۱۹	۰,۰۱۸	۰,۱۲۰	ثابت	حساسیت به طرد	
۰,۰۰۱	۵,۸۰۳	۰,۲۱۳	۰,۱۰۶	۰,۱۶۰	تصادفی	هیجان خواهی	
۰,۰۰۱	۴,۴۳۰	۰,۴۲۲	۰,۱۷۲	۰,۳۰۲	ثابت	بحران هویت	
۰,۰۰۱	۱۳,۵۸۱	۰,۶۷۰	۰,۵۴۲	۰,۶۱۰	ثابت	خودافشایی	
۰,۰۰۱	-۴,۹۴۱	-۰,۱۹۷	-۰,۴۳۳	-۰,۳۲۰	ثابت	خودکارآمدی	

گزارش آماری					نوع اثر	متغیر
Sig	Z	Upper limit	Lower limit	Effect size		
۰,۰۰۱	-۸,۲۵۶	-۰,۵۲۴	-۰,۷۳۷	-۰,۶۴۳	ثابت	خودشفقت ورزی
۰,۰۰۱	-۸,۵۵۰	-۰,۲۵۱	-۰,۳۸۷	-۰,۳۲۱	تصادفی	خودتنظیمی عاطفی
۰,۰۰۱	-۱۲,۸۲۵	-۰,۳۷۴	-۰,۴۸۹	-۰,۴۳۳	تصادفی	سلامت روانی
۰,۰۰۱	۷,۸۹۵	۰,۵۰۷	۰,۳۲۴	۰,۴۲۰	ثابت	ناگویی هیجانی
۰,۰۰۱	۴,۹۴۱	۰,۴۳۳	۰,۱۹۷	۰,۳۲۰	ثابت	روانرنجورخویی
۰,۰۰۳	-۲,۹۹۲	-۰,۰۷۳	-۰,۳۳۹	-۰,۲۱۰	ثابت	تاب آوری
۰,۰۰۱	۲۲,۸۶۱	۰,۶۹۹	۰,۶۲۳	۰,۶۶۳	تصادفی	احساس تنهایی

بر مبنای نتایج بدست آمده حاصل از اندازه اثر به تفکیک عوامل روانشناختی مؤثر بر اعتیاد مجازی در مطالعات مختلف می توان گفت، برآیند مطالعات موجود در این حوزه گویای این مطلب است که همه عوامل روانشناختی تحت بررسی دارای تأثیر معناداری بر اعتیاد مجازی می باشند، البته متغیرهای مورد مطالعه، جهت و شدت اثرگذاری متفاوتی داشته اند، از نظر جهت تأثیر، برآیند مطالعات تحت بررسی نشان داد که متغیرهای «افسردگی، اضطراب، ازخودبیگانگی، حساسیت به طرد، هیجان خواهی، بحران هویت، خودافشایی، ناگویی هیجانی، روانرنجورخویی و احساس تنهایی» افزایش دهنده وابستگی به فضای مجازی است و در مقابل «برونگرایی، عزت نفس، خودکارآمدی، خودشفقت ورزی، خودتنظیمی عاطفی، سلامت روانی و تاب آوری» کاهش دهنده اعتیاد مجازی می باشد و از نظر شدت اثر متغیرهای «عزت نفس با اندازه اثر ۰,۷۱۰-، احساس تنهایی با اندازه اثر ۰,۶۶۳ و خودشفقت ورزی با اندازه اثر ۰,۶۴۳» بیشترین تأثیر و در مقابل «حساسیت به طرد با اندازه اثر ۰,۱۲۰، هیجان خواهی با اندازه اثر ۰,۱۶۰ و تاب آوری با اندازه اثر ۰,۲۱۰-» کمترین تأثیر را بر اعتیاد مجازی دارد، در ادامه نتایج حاصل از اندازه اثر کلی برآیند عوامل روانشناختی در مدل تصادفی ارائه شده است

جدول (۵): نتایج حاصل از اندازه اثر کل عوامل روانشناختی

گزارش آماری					نوع اثر	متغیر
sig	Z	Upper limit	Lower limit	Effect size		
۰,۰۰۱	۱۴,۲۴۴	۰,۲۴۴	۰,۱۸۷	۰,۲۱۶	تصادفی	اثر کل عوامل روانشناختی

داده های جدول شماره ۵ نشان می دهد که میانگین اندازه اثر عوامل روانشناختی (اثرات ترکیبی تصادفی) بر اعتیاد مجازی در نمونه مورد پژوهش معادل ۰,۲۱۶ می باشد. چون این اندازه برآورد شده در محدوده اطمینان می باشد، باید گفت تأثیر عوامل

روانشناختی بر اعتیاد مجازی تأیید می‌شود. گفتنی است، بر آورد نقطه‌ای به‌دست آمده (۰,۲۱۶) بر مبنای معیار کوهن حاکی از این است که اندازه اثر در حد متوسط رو به پائین می‌باشد. پس، در مجموع باید گفت عوامل روانشناختی در سطح متوسط رو به پائینی می‌تواند تعیین کننده اعتیاد مجازی باشند.

بحث و نتیجه‌گیری

اغلب جامعه‌شناسان و کارشناسان رسانه بر این باورند که ظهور اینترنت و رسانه‌های نوین ارتباطی به تحول شگرفی در معادلات اجتماعی و معرفتی جهان منجر شده است، به گونه‌ای که ورود به دنیای مجازی به افراد فرصت تجربه شکل خاصی از ارتباطات اجتماعی را داده است که در آن، حضور اجتماعی واقعی وجود ندارد. پیدایش و گسترش اطلاعات و ارتباطات شبکه‌ای و مجازی، به عنوان یکی از مهم‌ترین دستاوردهای فناوری جدید ارتباطی و اطلاعاتی، ارتباطات را معنایی تازه بخشیده و باعث تحول در تعاملات اجتماعی شده است. بدین ترتیب با پیدایش و همه‌گیر شدن رسانه‌های اجتماعی و فضای مجازی، ما باید شاهد تأثیرات عمیقی بر ابعاد مختلف حیات اجتماعی باشیم، لازم به ذکر است اگر چه پیشرفت تکنولوژی و ارتباطات و به دنبال آن استفاده از فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی در اشکال مختلف، کارکردهای مثبتی در زندگی بشر داشته است، اما استفاده بیش از حد از آن، جوانب منفی را به دنبال داشته است، به ویژه اینکه امروزه استفاده از فضای مجازی به یکی از گزینه‌های اوقات فراغت جوانان تبدیل شده است، یکی از این پیامدهای منفی، اعتیاد مجازی است. شایان ذکر است بحث فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی و پیشایندها و پیامدهای آن مورد توجه دانش پژوهان و طرح‌های پژوهشی متعددی قرار گرفته است. بعضی از نتایج مشابه و متناقض، همبستگی‌های ضعیف و قوی و گستردگی مطالعات موجود در این زمینه، زمینه ساز تدوین پژوهش حاضر گشته که با رویکردی نوین به فراتحلیل به ادراکی جامع‌تر و یکپارچه‌تر از نتایج پردازد. پژوهش حاضر به این هدف انجام شده است که چنانکه به جای تکرار پژوهش‌ها، ترکیب نتایج آنها پیگیری شود، هم چشم‌انداز روشن‌تری از عوامل روانشناختی مؤثر بر اعتیاد مجازی حاصل می‌شود و هم اندازه اثر دقیق هر یک از عوامل مؤثر بر مبنای بر آورد کلی مطالعات بدست می‌آید. بنابراین مهمترین هدف این پژوهش فراتحلیل عوامل روانشناختی مؤثر بر اعتیاد مجازی می‌باشد.

در بعد تحلیلی نتایج نشان داد که میانگین اندازه اثر (اثرات ترکیب تصادفی) عوامل روانشناختی مؤثر بر اعتیاد مجازی در نمونه‌های مورد پژوهش ۰,۲۱۶ می‌باشد. این اندازه اثر برآورد شده در سطح خطای کمتر از ۱ درصد و با ۹۹ درصد اطمینان معنادار شده است و بر اساس نظام تفسیری کوهن در سطح متوسط رو به پائین می‌باشد. همچنین نتایج نشان داد که در بین عوامل روانشناختی عزت نفس بیشترین تأثیر کاهنده را بر اعتیاد مجازی دارد که در این خصوص می‌توان گفت، عزت نفس از تفاوت بین خود ادراک شده یا خودپنداره و خود ایده‌آل نشأت می‌گیرد، به طوری که فاصله کم میان این دو منجر به

عزت نفس بالا و فاصله زیاد بین آنها به عزت نفس پائین می‌انجامد. عزت نفس از مهمترین عوامل تعدیل‌گر فشارهای روانی-اجتماعی در بین افراد خصوصاً نوجوانان و جوانان است که بر زمینه خانوادگی، تعاملات اجتماعی، تصویر بدنی ادراک شده و احساس خودارزشمندی استوار است. وقتی افراد با فشارهای متعدد ناشی از تحول روانی-اجتماعی خود قرار می‌گیرند، عزت نفس می‌تواند به عنوان سپری فرهنگی عمل نموده و در مواجهه کارآمد به فرد کمک کند. وقتی فرد خود را پذیرفته باشد و نسبت به خود و ارزش‌هایی که در زندگی دارد، آگاهی داشته باشد، بهتر می‌تواند با موقعیت دنیای واقعی و تغییرات ناشی از آن سازگاری پیدا کند و این توانایی را در خود می‌بیند که به جای اینکه به شکل غیرمستقیم با مشکل مواجه شود و به دنیای مجازی و دوری از چالش روی آورد، مستقیماً با مشکلات روبرو شده و به شکلی فعال و هوشیارانه با توجه به توانایی‌های خویش با آن روبرو شود و به این ترتیب کمتر درگیر دنیای مجازی شده و میزان وابستگی فرد به فضای مجازی کمتر می‌شود و یالعمکس افرادی که عزت نفس پائین و مهارت‌های اجتماعی کمتری دارند، بیشتر از سایرین احتمال دارد که وسوسه شوند تا در فضای مجازی کنترل را به دست بگیرند و احساس هویت و جایگاهی را که در زندگی واقعی ندارند به دست آورند. در واقع عزت نفس پائین به عنوان یک آسیب روانی موجود، آمادگی را در فرد برای ابتلا به اعتیاد مجازی ایجاد کند.

از دیگر متغیرهایی که بر مبنای مجموع مطالعات انجام شده از نظر اندازه اثر بعد از عزت نفس دارای بیشترین تأثیر بر اعتیاد مجازی بود، احساس تنهایی می‌باشد که تأثیر افزایش بر اعتیاد مجازی داشت که در تبیین این یافته می‌توان گفت، تنهایی ناشی از انزوای اجتماعی یا فقدان حمایت اجتماعی آمادگی افراد را برای ابتلا به اعتیاد مجازی ایجاد می‌کند. فضای مجازی ممکن است جایگزینی را برای زندگی بدون نشاط افراد تنها فراهم کند تا در این فضا زندگی دیگری را برای خود رقم بزنند. این یافته پژوهشی پشتوانه نظری نیز دارد به نحوی که دیویس نیز می‌گوید، احتمال اعتیاد به اینترنت در میان افراد منزوی و گوشه‌گیر و کسانی که در ارتباط اجتماعی و بین فردی مشکل دارند و احساس تنهایی می‌کنند بیش از دیگران است. افراد تنها به دلیل پتانسیل بالای اینترنت برای مصاحبت، الگوهای تغییر یافته تعاملات اجتماعی برخط و همچنین به عنوان شیوه‌ای برای تعدیل حالات منفی مرتبط با احساس تنهایی، به سمت فضای مجازی و اینترنت کشیده می‌شوند. گمنامی و نداشتن ارتباطات رودررو در محیط‌های برخط، خودآگاهی و اضطراب اجتماعی را کاهش داده که خود به تسهیل رابطه جامعه پسند و شکل‌گیری روابط دوستانه در این محیط برای افراد تنها منجر می‌شود. کسانی که در روابط واقعی میان فردی توفیق چندانی نداشته‌اند، اکنون از این طریق قادرند بی‌آنکه چهره خود را برملا کنند، روابط گسترده‌ای را برقرار کنند و احساسات خویش را بروز دهند.

بر مبنای نتایج بدست آمده سومین متغیری که برحسب اندازه اثر گزارش شده بیشترین تأثیر را بر اعتیاد مجازی دارد، خودشفقت‌ورزی می‌باشد، در این خصوص می‌توان گفت شفقت نسبت به خود باعث افزایش سازگاری در افراد شده و

سبب می شود تا احساس امنیت، پیوستگی و آرامش هیجانی کند. سطح بالای شفقت نسبت به خود، از افراد در برابر احساس منفی نسبت به خود و احساس استرس و یا شرایط زندگی منفی حمایت کرده و سبب می شود که افراد نسبت به خودشان مهربان بوده و به زندگی امیدوار شوند و معنایی دوباره از زندگی پیدا کنند و با توجه به اینکه خودشفقت ورزی تأثیرات محافظتی منحصر بفردی را برای افراد فراهم می کند، تا حد زیادی می تواند از استفاده بیمارگونه فرد از فضای مجازی بکاهد. در پایان باید گفت در ایران به علت کم رنگ بودن کارکردهای اقتصادی و تجاری اینترنت، فضای اینترنت بیشتر رنگ و بوی فرهنگی و اجتماعی دارد. جوانان به علت موانع و محدودیت های موجود در شرایط عینی و ذهنی زندگی خود و در راستای فرار از فشارهای الزام آور هنجارهای اجتماعی موجود در جهت گسترش تعاملات اجتماعی با دیگران که امکان برقراری کنش متقابل با آنان در دنیای واقعی بسیار نادر یا پرهزینه (چه از لحاظ اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی) است، در پی جبران فقدان جامعه مدنی گسترده و کم رنگ بودن گستره مشارکت اجتماعی برای آنان در دنیای واقعی و برای دستیابی و تأمین نیازهای مغفول مانده خود در دنیای واقعی و به دنبال کسب تجربه های جدید و فرصت های بیشتر، به فضای مجازی روی آورده و زیستن را در این فضا را بطور فعال و نیمه فعال تجربه می کنند. این تجارب بسته به میزان عمق و وسعتشان، موجب تغییراتی در وضعیت سلامت آنها شده است که متأسفانه برخی از جوانان را مبتلا به اعتیاد به این شبکه های اجتماعی می کند، لذا ضرورت دارد این وضعیت مورد بررسی عمیق تری قرار بگیرد تا با شناخت بیشتر از این مسئله به ارائه راهکارهایی در خصوص کاهش تبعات منفی آن پرداخت.

پیشنهادات کاربردی:

- در خصوص پیشنهادات کاربردی این مطالعه باید بر این نکته اذعان داشت که امروزه نه می توان جوانان را از حضور در فضای مجازی منع کرد و نه می توان آنها را آزاد بی قید و شرط گذاشت، لذا هیچ راهی به صرفه تر و منطقی تر و معقول تر از افزایش سواد رسانه ای و سواد مجازی افراد و خانواده ها پیش روی جامعه نیست. بسیاری از آسیب های فضای مجازی ناشی از آگاهی و سواد اندک کاربران، خانواده ها و جامعه است که می توان با آگاهی بخشی و افزایش سواد رسانه ای تا اندازه ای از آسیب های آن کاست.
- مطلوب است که مسئولین و تئوریسین های کشور تدابیری برای فرهنگ سازی جهت استفاده کاربران شبکه های اجتماعی مجازی بخصوص کاربران جوان، بیاندیشند، تا از این طریق حتی بتوان فرهنگ بومی و ملی خود را در راستای جهانی شدن به دیگر فرهنگ های موجود در این شبکه های مجازی شناساند.
- شبکه های اجتماعی هر اندازه که از نظر کاربر جذاب باشد، اما هرگز نمی توانند جای ارتباط چهره به چهره را در مناسبات ارتباطی بگیرد، لذا رویکرد خانواده ها باید با کاهش استفاده از ابزارهای رسانه ای و استفاده مهار یافته از آنها در جهت اهداف قابل کنترل، سامان یابد و فعالیتهای مثبتی از قبیل صله ارحام و گذراندن اوقات فراغت با

خانواده را جایگزین آن کرد. طبیعی است در این وضعیت، فضای خانواده برای گفتگو و هم‌کلامی عاطفی آماده می‌شود.

■ با توجه به اینکه نتایج پژوهش حاضر نشان داد که عزت نفس یکی از مهمترین عوامل روانشناختی تبیین‌کننده اعتیاد مجازی است لذا به جوانان در زمینه تقویت عزت نفسشان توصیه می‌شود از مقایسه خود با دیگران دست بردارند و بدانند تنها شخصی که باید خودشان را با آن مقایسه کنند خودشان هستید، همچنین باید از خودتحقیری خود دست بردارند، اگر افراد تصور بدی از خودشان داشته باشند، افکارشان منفی می‌شود و تأثیر بدی بر احساس و رفتارشان می‌گذارد. و زمانی که احساس بدی دارند فقط چیزهای ناخوشایند را به خاطر می‌آورند و بدبین می‌شوند، لذا باید به منظور تقویت عزت نفس، پس افکار منفی را در مورد خودشان که در ذهنشان جاری است را دور بریزند

منابع

- بیرامی، منصور، موحدی، یزدان، موحدی، معصومه (۱۳۹۳). ارتباط حمایت اجتماعی ادراک شده و احساس تنهایی اجتماعی-عاطفی با اعتیاد به اینترنت در جامعه دانشجویی، فصلنامه شناخت اجتماعی، سال سوم، شماره ۲، صص ۱۰۹-۱۲۲.
- تاجی، فاطمه و وردی نژاد، فریدون (۱۳۹۲). بررسی رابطه بین اعتیاد به اینترنت و سلامت روانی دانشجویان کارشناسی و کارشناسی ارشد دانشکده مدیریت و حسابداری دانشگاه علامه طباطبائی، فصلنامه رسانه و فرهنگ، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال سوم، شماره اول، صص ۷۹-۵۹.
- خانجانی، زینب، اکبری، سعیده (۱۳۹۱). هیجان خواهی و وابستگی نوجوانان به اینترنت، فصلنامه علوم تربیتی، سال پنجم، شماره ۲۰، صص ۶۳-۷۵.
- داراسیان سلماسی، آلمارا، رضاخانی، سیمین دخت (۱۳۹۷). پیش بینی اعتیاد به اینترنت بر اساس افسردگی و هیجان خواهی، فصلنامه مطالعات روانشناسی تربیتی، شماره ۳۲، صص ۹۳-۱۱۵.
- رحمتی، صمد (۱۳۹۷). ارائه مدلی برای موفقیت تحصیلی دانشجویان بر اساس اعتیاد به اینترنت، ویژگیهای شخصیت، خودکارآمدی و هوش معنوی، فصلنامه رویش روانشناسی، سال هفتم، شماره ۱۱، شماره پایانی ۳۲، صص ۱۶۹-۱۹۲.
- رضایی نیا، زهرا، سوخته زاده، معصومه (۱۳۹۵). رابطه احساس تنهایی با اعتیاد به اینترنت در دانشجویان دانشگاه بیان نور واحد اهواز، مجله پیشرفت های نوین در علوم رفتاری، دوره اول، شماره اول، صص ۲۲-۳۱.
- سپهریان، فیروزه، جوکار، لیلا (۱۳۹۱). ارتباط اعتیاد به اینترنت با اضطراب در تیپ های شخصیتی نوع A و B، مجله پژوهشهای علوم شناختی و رفتاری، سال دوم، شماره دوم، پایانی (۳)، صص ۱۷-۳۰.
- ستارزاده، داود (۱۳۸۶). بررسی عوامل مؤثر اعتیاد جوانان به اینترنت و پیامدهای آن، فصلنامه علمی و پژوهشی علوم اجتماعی، سال سوم، شماره چهاردهم، صص ۱۲۰-۱۴۲.
- سخائی، ایوب (۱۳۹۷). تبیین جامعه شناختی سلامت اجتماعی در بین شهروندان شهر کاشان، پایان نامه دکتری، دانشکده علوم انسانی دانشگاه کاشان.
- سلطانی، اسماعیل، بقایی فرد، حسین (۱۳۹۹). بررسی ارتباط بین اعتیاد به اینترنت با علایم اضطراب در تعاملات اجتماعی و سبکهای مقابله ای در بین دانشجویان پزشکی دانشگاه علوم پزشکی شیراز، مجله علوم پزشکی صدرا، دوره ۸، شماره ۴، صص ۴۲۹-۴۴۲.
- سلطانی، مهری، فولادوند، خدیجه، فتحی آشتیانی، علی (۱۳۸۹). رابطه هویت و هیجان خواهی با اعتیاد اینترنتی، مجله علوم رفتاری، دوره ۴، شماره ۳، صص ۱۹۷-۱۹۱.

- شهابی نژاد، زهرا، زندی، سعید، عزیزمحمدی، ساناز (۱۳۹۶). نقش شفقت خود و حمایت اجتماعی ادراک شده در پیش بینی اعتیاد اینترنتی، فصلنامه دانش و پژوهش در روانشناسی کاربردی، سال هجدهم، شماره ۲، پیاپی ۷۰، صص ۸۰-۹۱.
- عبداللهی، شیده (۱۳۹۹). بررسی تاثیر میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی بر هویت ملی، پایان نامه کارشناسی ارشد، رشته مطالعات فرهنگی و رسانه، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران غرب.
- عقابایی، شیوا، کاکاوند، علیرضا، بهرامی هیدچی، مریم (۱۳۹۷). ارتباط بین افسردگی و اعتیاد اینترنتی با میانجی گری ناگویی هیجانی، فصلنامه مطالعات روانشناختی دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه الزهراء، دوره ۱۴، شماره ۱، صص ۱۸۱-۱۶۳.
- عیسی‌زادگان، علی، امیری، سهراب، قاسمزاده، سجاد (۱۳۹۶). بررسی نقش عملکرد خانواده، احساس تنهایی و عزت نفس در اعتیاد نوجوانان به اینترنت، فصلنامه مطالعات روانشناسی تربیتی، شماره ۲۷، صص ۲۰۵-۱۸۱.
- غیبی، اکرم، زارعی، حیدعلی (۱۳۹۷). پیش‌بینی اعتیاد به اینترنت بر اساس هیجان خواهی و سبک‌های هویت در دانش‌آموزان، مجله روانشناسی و روان پزشکی سلامت، سال پنجم، شماره ۳، صص ۶۵-۷۳.
- فریبرز، زهرا، ساروخانی، باقر، حضرتی صومعه، زهرا (۱۳۹۹). بررسی جامعه‌شناختی رابطه اعتیاد به شبکه‌های اجتماعی مجازی و طلاق عاطفی در خانواده‌های تهرانی، فصلنامه زنان و خانواده، سال پانزدهم، شماره ۵۱، صص ۱۱۷-۱۰.
- قاسمی، فهیمه، حسن‌زاده، رمضان (۱۳۹۷). رابطه اعتیاد به شبکه‌های اجتماعی مجازی با چشم انداز زمانی و بهداشت روانی دانشجویان، فصلنامه فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات در علوم تربیتی، سال نهم، شماره اول، صص ۹۹-۱۱۷.
- قدم پور، عزت‌الله، مهدیانی، زینب، پادروند، حافظ، امرایی، بهزاد، سوری، حسین (۱۳۹۸). پیش‌بینی اعتیاد به فضای مجازی و گرایش به رفتارهای پرخطر بر اساس خودتنظیم عاطفی در دانش‌آموزان مقطع دبیرستان شهر تهران، فصلنامه روانشناسی تربیتی دانشگاه علامه، سال پانزدهم، شماره ۵۳، صص ۹۳-۱۰۸.
- گنجی، بینظیر، توکلی، سمیرا (۱۳۹۷). بررسی رابطه بین سرمایه روانشناختی و تاب‌آوری تحصیلی با اعتیاد به اینترنت دانشجویان، نشریه راهبردهای آموزش در علوم پزشکی، دوره ۱۱، شماره ۱، صص ۱۰۷-۱۰۳.
- مرادی‌امین، فرزانه، جمشیدی، لیلا (۱۳۹۳). رابطه آسیب‌نپدید اعتیاد اینترنتی و احساس تنهایی، فصلنامه زن و مطالعات خانواده، سال ششم، شماره بیست و چهارم، صص ۱۲۳-۱۰۵.
- معیدفر، سعید، حبیب‌پور، کرم، گنجی، احمد (۱۳۸۴). بررسی پدیده استفاده اعتیادی از اینترنت و پیامدهای آن در بین نوجوانان و جوانان شهر تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، موسسه مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
- مقصودی، سوده، تندولی، سمیرا (۱۳۹۴). اعتیاد اینترنتی و عوامل مؤثر بر آن در بین دانش‌آموزان دختر دبیرستانی شهر کرمان، فصلنامه راهبرد اجتماعی فرهنگی، سال چهارم، شماره چهاردهم، صص ۲۱۱-۱۸۵.

- ملک احمدی، حکیمه، جعفریان، اعظم (۱۳۹۰). آسیب شناسی اعتیاد به اینترنت، فصلنامه جامعه شناسی تاریخی، دوره ۳، شماره ۲، صص ۹۳-۱۱۶.
- میکائیلی، نیلوفر، حبیبی، یاسر (۱۳۹۵). طراحی و آزمون الگوی علی رابطه اعتیاد به اینترنت با خودتنظیمی هیجانی، حساسیت به طرد و خودافشایی برخط با میانجی گری اضطراب اجتماعی، فصلنامه فرهنگ در دانشگاه اسلامی ۲۰، سال ششم، شماره سوم، صص ۳۹۵-۴۱۸.
- نوغانی، محسن، چرخ زرین، مرتضی (۱۳۹۲). بررسی تأثیر فیس بوک بر سرمایه اجتماعی پیوندی و پل زننده در بین جوانان، فصلنامه مطالعات جامعه شناختی جوانان، سال چهارم، شماره دوازدهم، صص ۱۷۳-۱۸۸.
- نیازی، محسن، صدری، عباس، سرحدی، سجاد، مرادی، سجاد (۱۳۹۶). خوانشی جامعه شناختی بر پژوهش های اعتیاد به اینترنت در ایران، فصلنامه مطالعات میان فرهنگی، سال دوازدهم، شماره ۳۱، صص ۸-۳۹.

- Hassen, T., Alam, M. M., Wahab, A., & Hawlader, M. D. (۲۰۲۰). Prevalence and associated factors of internet addiction among young adults in Bangladesh. *Journal of the Egyptian Public Health Association*, ۹۵, ۱-۸.
- Anderson, E. L., Steen, E., & Stavropoulos, V. (۲۰۱۷). Internet use and problematic internet use: A systematic review of longitudinal research trends in adolescence and emergent adulthood. *International Journal of adolescence and youth*, ۲۲(۴), ۴۳۰-۴۵۴
- Young, K. S., & De Abreu, C. N. (Eds.). (۲۰۱۰). *Internet addiction: A handbook and guide to evaluation and treatment*. John Wiley & Sons
- Alam, S. S., Hashim, N. M. H. N., Ahmad, M., Wel, C. A. C., Nor, S. M., & Omar, N. A. (۲۰۱۴). Negative and positive impact of internet addiction on young adults: Empericial study in Malaysia. *Intangible Capital*, ۱۰(۳), ۶۱۹-۶۳۸.
- Marciano, L., Camerini, A. L., & Schulz, P. J. (۲۰۲۲). Neuroticism and internet addiction: What is next? A systematic conceptual review. *Personality and individual differences*, ۱۸۵, ۱۱۱۲۶۰.
- Endomba, F. T., Demina, A., Meille, V., Ndoadoumgue, A. L., Danwang, C., Petit, B., & Trojak, B. (۲۰۲۲). Prevalence of internet addiction in Africa: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Behavioral Addictions*, ۱۱(۳), ۷۳۹-۷۵۳.